

Η ΟΚΤΑΗΧΙΑ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ. ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ ΜΕ ΒΑΣΗ ΣΤΙΧΗΡΑ ΑΝΑΣΤΑΣΙΜΑ ΤΟΥ ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ

Σταυρουλάκη Αναστασία

Τμήμα Μουσικών Σπουδών Α.Π.Θ., anastasia_reth@yahoo.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η Οκταηχία αποτελεί το βυζαντινό όρο που περιγράφει το σύστημα των οκτώ ήχων που τυποποιούν τη λειτουργική υμνογραφία (Husmann, Heinrich 1980: 524,525). Αποτελεί την κωδικοποίηση του ρεπερτορίου της βυζαντινής μουσικής μέσω της μουσικής θεωρίας. Συνέπεια του συστήματος αυτού είναι η δημιουργία διάφορων μουσικών συλλογών, ταξινομημένες σύμφωνα με τον κινητό και ακίνητο εορτολογικό κύκλο (Αλυγιάκης, Αντώνιος 1985: 115).

Υπάρχουν δύο διαφορετικές απόψεις για την προέλευση του συστήματος των οκτώ ήχων. Πολλοί ερευνητές θεωρούν ότι οι ρίζες της Οκταηχίας βρίσκονται στους τρόπους της αρχαίας ελληνικής μουσικής. Άλλοι πάλι ερευνητές θεωρούν ότι ο βιβλικός ιουδαϊσμός και η λατρεία του Ναού του Σολομώντος περιέχουν τα πρώτα στοιχεία του οκτάηχου μουσικού συστήματος (Αλυγιάκης, Αντώνιος 1985: 19,20).

Στην παρούσα μελέτη αναλύθηκαν οκτώ στιχηρά αναστάσιμα τροπάρια, το πρώτο από τα τρία που περιέχονται σε κάθε ήχο. Τα τροπάρια αυτά εντοπίστηκαν σε δεκαπέντε πηγές από τις οποίες επιλέχθηκαν προς μελέτη οι δέκα από αυτές (χειρόγραφοι κώδικες και εκδόσεις από τον 13^ο αιώνα μέχρι σήμερα).

Η ανάλυση των τροπαρίων γίνεται με α) Δομικό και Μετρικό β) Τροπικό και Συντακτικό και γ) Ερμηνευτικό τρόπο.

ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ ΕΠΙΛΟΓΗ ΠΗΓΩΝ (ΚΩΔΙΚΕΣ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΙΣ)

Τα στιχηρά αναστάσιμα της *Οκτωήχου* αποτελούν μια συλλογή από εικοσιτέσσερα μικρά τροπάρια. Σε κάθε ήχο υπάρχουν τρία στιχηρά αναστάσιμα, τα οποία είναι γραμμένα σε απλή γλώσσα. Θεωρείται ότι ο Ιωάννης Δαμασκηνός υπήρξε ο συγγραφέας τους, όμως άλλες πηγές τα θεωρούν ανώνυμα. Στα χειρόγραφα της Μεταβυζαντινής περιόδου (Στιχηράρια και έπειτα Αναστασιματάρια) και στην Παρακλητική τα αναστάσιμα στιχηρά βρίσκονται πριν τα στιχηρά ανατολικά. Ψάλλονται στον Εσπερινό του Σαββάτου σε διαφορετικό ήχο κάθε εβδομάδα (Tillyard, H.J.W., 1949: XII). Στην παρούσα μελέτη επιλέχθηκαν προς ανάλυση το πρώτο στιχηρό αναστάσιμο από κάθε ήχο.

Το μεγαλύτερο μέρος της έρευνας πραγματοποιήθηκε στο Πατριαρχικό Ίδρυμα Πατερικών Μελετών. Τα παλαιότερα χειρόγραφα που βρέθηκαν να περιέχουν τα στιχηρά αναστάσιμα είναι οι κώδικες Βατοπεδίου 1491, Μ. Λαύρα Γ 71 και Παντοκράτορος 205 του 13^{ου} αιώνας. Ακόμη εντοπίστηκαν οι κώδικες Βατοπεδίου 1493 (14^{ος} αιώνας), Βατοπεδίου 1257 (18^{ος} αιώνας – Πέτρου Πελοποννησίου στην Παλαιά γραφή) και Βατοπεδίου 1258 (ετ. 1853 – Πέτρου Πελοποννησίου στην Νέα γραφή). Έπειτα μελετήθηκαν από το πρωτότυπο οι κώδικες Π.Ι.Π.Μ Μ2 και Μ6 (Αναστασιματάριο Γερμανού Νέων Πατρών και Χρυσάφου του Νέου αντίστοιχα).

Στη συνέχεια αναζητήθηκαν οι εξηγήσεις στη Νέα γραφή των χειρογράφων, τα οποία ήταν γραμμένα στην Παλαιά γραφή και ο κώδικας Ε.Β.Ε. 884 (14^{ος} αιώνας - αναθεωρημένο Στιχηράριο Κουκουζέλη). Η βιβλιοθήκη του Πατριαρχικού Ιδρύματος Πατερικών Μελετών διαθέτει την έκδοση της εξήγησης του Αναστασιματαρίου του 15^{ου} αιώνας, καθώς και του Αναστασιματαρίου του Πέτρου Πελοποννησίου. Η εξήγηση του Αναστασιματαρίου του Χρυσάφου του Νέου και των δεινών θέσεων του βρισκόταν στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος, συγκεκριμένα ήταν ο κώδικας Μ.Π.Τ. 758 και Μ.Π.Τ 702 (εξήγηση Χουρμουζίου) και ο κώδικας Μ.Π.Τ. 808 (εξήγηση Αποστόλου Κώνστα Χίου) αντίστοιχα¹.

Στο Ίδρυμα Μεσογειακών Σπουδών μελετήθηκε ο κώδικας Ε.Β.Ε. 2220 (Αναστασιματάριο Χρυσάφου του Νέου), ενώ στη Δημοτική Βιβλιοθήκη Ρεθύμνου εντοπίστηκε² επίσης το ίδιο χειρόγραφο (κώδικας Δ.Β.Ρ. 1).

Η έρευνα συμπληρώθηκε με την έκδοση του Αναστασιματαρίου του Πέτρου Πελοποννησίου (επεξεργασία Ιωάννου Πρωτοψάλτου - αργό και σύντομο), καθώς και με την μελέτη του κώδικα Ambrosianus A 139 sup (14^{ος} αιώνας).

Οι κώδικες Βατοπεδίου 1491, Μ. Λαύρα Γ 71 και Παντοκράτορος 205 είναι όμοιοι, από αυτούς επιλέχθηκε ο Βατοπεδίου 1491 λόγω της μεγαλύτερης ευκρίνειάς του. Για τον ίδιο λόγο επιλέχθηκε ο κώδικας Ambrosianus A sup. 139 αντί του Βατοπεδίου 1493. Οι κώδικες Π.Ι.Π.Μ Μ2 και Μ6, καθώς και οι Δ.Β.Ρ. 1, Ε.Β.Ε 2220 είναι όμοιοι, επιλέχθηκαν οι κώδικες Δ.Β.Ρ. 1 και Ε.Β.Ε 2220.

Οι κώδικες Βατοπεδίου 1458 και Μ.Π.Τ 702 δεν χρησιμοποιήθηκαν, προτιμήθηκαν οι εκδόσεις από την Πατριαρχική Σχολή της Εκκλησιαστικής Μουσικής, οι οποίες είχαν το ίδιο περιεχόμενο με τους παραπάνω κώδικες.

¹ Τα χειρόγραφα αυτά αρχικά εντοπίστηκαν στον κατάλογο του Παπαδόπουλου Κεραμέως. (Παπαδόπουλος Κεραμέως, Α. (1963). *Ιεροσολυμιτική Βιβλιοθήκη ήτοι κατάλογος των εν ταις βιβλιοθήκαις του αγιοτάτου αποστολικού τε και καθολικού ορθοδόξου πατριαρχικού θρόνου των Ιεροσολυμιτικών και πάσης αποκεμένων ελληνικών κωδίκων*, τομ. 5^{ος}, Bruxelles).

² Ο κώδικας Δ.Β.Ρ. 1 αρχικά εντοπίστηκε από το άρθρο του Κ. Παπαδάκης. (Παπαδάκης, Κωνσταντίνος (1991), Τα χειρόγραφα της Δημόσιας Βιβλιοθήκης Ρεθύμνου, *Νέα Χριστιανική Κρήτη*, ετ. Γ', 5-6).

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΑΝΑΛΥΣΕΩΝ

Η βασική δομή της ανάλυσης καταγράφεται σε ένα γενικό πίνακα (βλ. πίνακα 1), ο οποίος περιλαμβάνει:

- Δομική και Μετρική ανάλυση. Στην δομική ανάλυση γίνεται χωρισμός των κειμένων των τροπαρίων σε περιόδους, στίχους και ημιστίχια. Στην μετρική ανάλυση γίνεται αρίθμηση των παραπάνω, καθώς και των συλλαβών τους.³
- Τροπική και Συντακτική ανάλυση. Στην τροπική ανάλυση καταγράφεται ο ήχος που είναι γραμμένο το τροπάριο, καθώς και οι εσωτερικές αλλαγές ήχων που μπορεί να προκύψουν.⁴ Η συντακτική ανάλυση χωρίζεται σε τρία επιμέρους τμήματα: I) γίνεται καταγραφή των μαρτυριών, του είδους των καταλήξεων⁵ και των θέσεων ή γραμμών κάθε πηγής, II) συγκεντρωτικός πίνακας θέσεων⁶, όπου περιλαμβάνονται οι συμβολισμοί, ο εναρκτήριο φθόγγος, η τοποθέτηση και σε ποιο ημιστίχιο βρίσκονται όλες οι θέσεις (πίνακας 2). III) γίνεται περιγραφή των πινάκων I και II.
- Ερμηνευτική ανάλυση. Εντοπίζονται ο υψηλότερος και χαμηλότερος φθόγγος του τροπαρίου με σκοπό τον συσχετισμό κειμένου και μέλους.

Πρέπει να σημειωθεί ότι όλες οι θέσεις⁷ σημειώνονται σύμφωνα με το αγγλικό αλφάβητο και όχι με τις ακριβείς ονομασίες που κάποιες έχουν. Ο λόγος που συμβαίνει αυτό είναι γιατί παρατηρήθηκε ότι αρκετά συχνά επαναλαμβανόταν μια αλληλουχία σημαδιών μέσα σε ένα τροπάριο, χωρίς αυτή να αποτελεί κάποια συγκεκριμένη θέση⁸. Η ονομασία αυτή των θέσεων (θέση a, θέση b, θέση c κ.τ.λ.) σε ότι αφορά την εμφάνισή τους ισχύει για α) ένα χειρόγραφο β) μια ομάδα χειρογράφων συγκεκριμένου στυλ και γ) το σύνολο των χειρογράφων της παρούσας συγκριτικής μελέτης.

Οι θέσεις και οι γραμμές που σημειώνονται στην παρούσα μελέτη, όταν επαναλαμβάνονται συνήθως είναι ελαφρώς παραλλαγμένες. Αυτό αποτυπώνεται στην ανάλυση με τον τονισμό της θέσης ή της γραμμής (π.χ. θέση a, θέση a' κ.τ.λ.). Ακόμη οι θέσεις και οι γραμμές μπορεί να χωρίζονται σε δύο ή και τρία μέρη και σε κάποιο άλλο σημείο του τροπαρίου να εμφανίζεται μόνο ένα μέρος τους. Αυτό αποτυπώνεται στην ανάλυση χωρίζοντάς τις με αριθμούς (π.χ. θέση a1, θέση a2 κ.τ.λ.). Τέλος πρέπει να επισημανθεί ότι μια θέση δεν έχει μια μόνιμη τοποθέτηση σε ένα ημιστίχιο, δηλαδή η ίδια θέση μπορεί να εμφανιστεί στην αρχή, στη μέση αλλά και στο τέλος ενός ημιστιχίου.

ΕΙΔΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΚΑΘΕ ΤΡΟΠΑΡΙΟ

ΤΑΣ ΕΣΠΕΡΙΝΑΣ ΗΜΩΝ ΕΥΧΑΣ – Α΄ ΉΧΟΣ

Η λέξη *αμαρτιών* είναι αυτή που κυρίως λαμβάνει τον χαμηλότερο φθόγγο. Επίσης στους κώδικες και τις εκδόσεις που είναι γραμμένοι στο νέο σύστημα γραφής (Μεταρρύθμιση 1814), συνήθως γίνεται αλλαγή γένους (από διατονικό σε χρωματικό).

Η έκταση στις εκδοχές του τροπαρίου του Α΄ ήχου, που είναι μελοποιημένες στη παλαιά γραφή, είναι μια επταφωνία⁹ (ΠΑ – ΠΑ'). Στις εκδοχές που είναι μελοποιημένες στο νέο σύστημα γραφής δεν υπάρχει ομοιομορφία. Οι εξηγήσεις του Παλαιού Στιχηραρίου έχουν έκταση πάνω από μια επταφωνία, ενώ αντίθετα το Αναστασιματάριο του Πέτρου Πελοποννησίου και η διασκευή του (Ιωάννης Πρωτοψάλτης), έχουν έκταση μικρότερης της επταφωνίας.

ΤΟΝ ΠΡΟ ΑΙΩΝΩΝ ΕΚ ΠΑΤΡΟΣ ΓΕΝΝΗΘΕΝΤΑ – Β΄ ΉΧΟΣ

Στις εκδοχές που είναι μελοποιημένες στο νέο σύστημα γραφής (εξηγήσεις Παλαιού Αναστασιματαρίου και Αναστασιματάριο Πέτρου Πελοποννησίου) παρατηρούνται συνεχείς μεταφορές ήχων. Ειδικότερα στην εξήγηση του Αναστασιματαρίου του 15^{ου} αιώνα από τον Χουρμούζιο υπάρχει η εξής ακολουθία: Β' - ΝΕΝΑΝΩ // Β' // Α' - ΝΕΝΑΝΩ // Δ' - ΝΕΝΑΝΩ // Β'. Στην εξήγηση του Αναστασιματαρίου του Χρυσάφου του Νέου από τον Χουρμούζιο (Μ.Π.Τ 758) παρατηρείται η ακολουθία των ήχων: Β' // πλ. Β' - Β' // ΝΕΝΑΝΩ // Β'. Τέλος στο αργοσύντομο μέλος του Αναστασιματαρίου του Πέτρου του Πελοποννησίου (διασκευή Ιωάννου Πρωτοψάλτου) υπάρχει η εξής ακολουθία: Β' // ΝΕΝΑΝΩ // Α' - ΝΕΝΑΝΩ // Β'.

ΤΩ ΣΩ ΣΤΑΥΡΩ ΧΡΙΣΤΕ ΣΩΤΗΡ – Γ΄ ΉΧΟΣ

Η εξήγηση του Αναστασιματαρίου του Χρυσάφου του Νέου από τον Χουρμούζιο (Μ.Π.Τ 758) αποτελεί τη μοναδική πηγή όπου παρατηρείται η μεταφορά του μέλους για λίγο διάστημα από τον Γ' στον Α' ήχο.

Η έκταση σε όλες τις εκδοχές του τροπαρίου αυτού είναι περίπου μια επταφωνία, με μοναδική εξαίρεση το Ambrosianus A 139 sup. (ΖΩ' - ΔΙ').

ΤΟΝ ΖΩΟΠΟΙΟΝ ΣΟΥ ΣΤΑΥΡΟΝ – Δ΄ ΉΧΟΣ

Όλες οι πηγές βρίσκονται στον Δ' ήχο εκτός από το σύντομο μέλος του Αναστασιματαρίου του Πέτρου του Πελοποννησίου (διασκευή Ιωάννου Πρωτοψάλτου), όπου το μέλος ψάλλεται στον ήχο Λέγετο.

³ Κάθε συλλαβή του κειμένου ισοδυναμεί με το αντίστοιχο μέτρο της ευρωπαϊκής μουσικής.

⁴ Η μεταφορά από ένα ήχο σε κάποιο άλλο κατά τη διάρκεια ενός τροπαρίου αποτελεί μια μετατροπή στην ορολογία της ευρωπαϊκής μουσικής.

⁵ Πρέπει να σημειωθεί πως για τα τροπάρια του Παλαιού Στιχηραρίου η ταξινόμηση των καταλήξεων είναι υποθετική. Στον συγκεντρωτικό πίνακα των χειρογράφων και εκδόσεων κάθε ήχου η υποθετική αυτή ταξινόμηση υποδηλώνεται βάζοντας το είδος των καταλήξεων των τροπαρίων αυτών μέσα σε παρένθεση.

⁶ Η συντακτική ανάλυση II αποτελεί ξεχωριστό πίνακα.

⁷ Θέσεις αποτελούν «τα μελωδικά υποδείγματα που απαρτίζουν τις μουσικές φράσεις». (Αλυγιάκης, Αντώνιος 1985: 82)

⁸ Η έννοια της θέσης δηλαδή ισοδυναμεί με την έννοια του μοτίβου της ευρωπαϊκής μουσικής.

⁹ Η επταφωνία αποτελεί την οκτάβα αντίστοιχα στην ευρωπαϊκή μουσική.

Η έκταση των όλων των εκδοχών του τροπαρίου αυτού είναι περίπου μια επταφωνία, ενώ αντίθετα στο Αναστασιματάριο του 15^{ου} αιώνας η έκτασή του την υπερβαίνει κατά πολύ (κάτω ΔΙ- ΝΗ').

ΔΙΑ ΤΟΥ ΤΙΜΙΟΥ ΣΟΥ ΣΤΑΥΡΟΥ – ΠΛ. Α' ΉΧΟΣ

Όλες οι πηγές βρίσκονται στον πλ. Α' ήχο και δεν γίνεται καμία μεταφορά σε άλλον ήχο, ενώ η έκτασή τους είναι περίπου μια επταφωνία.

ΝΙΚΗΝ ΕΧΩΝ ΧΡΙΣΤΕ – ΠΛ. Β' ΉΧΟΣ

Στις εκδοχές που είναι μελοποιημένες στο νέο σύστημα γραφής (εξηγήσεις Παλαιού Αναστασιματαρίου και Αναστασιματάριο Πέτρου Πελοποννησίου) παρατηρούνται συνεχείς μεταφορές ήχων, όπως συνέβη αντίστοιχα και στον Β' ήχο νωρίτερα. Ειδικότερα στην εξήγηση του Αναστασιματαρίου του 15^{ου} αιώνας από τον Χουρμούζιο υπάρχει η εξής ακολουθία: ΠΛ. Β' // Β' // ΝΕΝΑΝΩ // Δ' - ΝΕΝΑΝΩ. Στην εξήγηση του Αναστασιματαρίου του Χρυσάφου του Νέου από τον Χουρμούζιο (Μ.Π.Τ 758) παρατηρείται η ακολουθία των ήχων: ΠΛ. Β' // Β' // ΝΕΝΑΝΩ. Τέλος στο αργόσύντομο μέλος του Αναστασιματαρίου του Πέτρου του Πελοποννησίου και στη διασκευή του από τον Ιωάννη Πρωτοψάλτη υπάρχει η εξής ακολουθία: ΠΛ. Β' // Α' - ΝΕΝΑΝΩ // Α' - ΝΕΝΑΝΩ.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι το τροπάριο αυτό στις συγκεκριμένες αυτές πηγές δεν καταλήγει στον ήχο από τον οποίο ξεκίνησε. Σε θεωρητικά εγχειρίδια του Μεσαίωνα γίνονται ιδιαίτερες αναφορές για το συγκεκριμένο τροπάριο¹⁰.

ΔΕΥΤΕ ΑΓΑΛΛΙΑΣΩΜΕΘΑ – ΒΑΡΥΣ ΗΧΟΣ

Σε όλες τις πηγές είναι εμφανής μια ομοιογένεια ως προς τις γραμμές και τις καταλήξεις, κάτι που δεν συμβαίνει, τουλάχιστον όχι σε τόσο μεγάλο βαθμό, στους άλλους ήχους. Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι το αρχικό μέλος παρέμεινε σχεδόν ανέπαφο, παρά τις αλλαγές που υπέστη με το πέρασμα των χρόνων.

ΕΣΠΕΡΙΝΟΝ ΥΜΝΟΝ – ΠΛ. Δ' ΉΧΟΣ

Οι λέξεις που λαμβάνουν το χαμηλότερο φθόγγο είναι οι *Χριστέ* και *Αναστάσεως*, το γεγονός αυτό πρέπει να επισημανθεί, αφού οι λέξεις αυτές συνήθως λαμβάνουν τον υψηλότερο φθόγγο.

Όλες οι εκδοχές του τροπαρίου έχουν έκταση μικρότερη της επταφωνίας, εκτός από τον κώδικα Μ.Π.Τ. 758, ο οποίος την ξεπερνά (ΖΩ – ΠΑ').

ΔΕΙΝΕΣ ΘΕΣΕΙΣ

Στο χειρόγραφο Μ.Π.Τ. 808 ο Απόστολος Κώνστας Χίος εξηγεί τις δεινές θέσεις του Παλαιού Αναστασιματαρίου γραμμένο από τους Γερμανό Νέων Πατρών και το Χρυσάφι το Νέο στην μεσοβυζαντινή γραφή. Παρακάτω θα γίνει μια σύγκριση με το Παλαιό Αναστασιματάριο του Χρυσάφου του Νέου και συγκεκριμένα με το χειρόγραφο Ε.Β.Ε 2220 καθώς επίσης και με την εξήγηση του Παλαιού Αναστασιματαρίου από τον Χουρμούζιο, χειρόγραφο Μ.Π.Τ 758.

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Σημαντικό ρόλο στην εξήγηση των δεινών θέσεων παίζουν τα άφωνα σημάδια, γιατί διαφοροποιούν σε μεγάλο βαθμό το μέλος (Στάθης, Γρηγόριος 1982: 50). Επομένως η γραφή των δεινών θέσεων δεν παρουσιάζει κάποια ιδιαίτερη δυσκολία, όμως με τη συμβολή των άφωνων (κόκκινων) σημαδιών δημιουργείται ένα σύνθετο και σημαντικής δυσκολίας μέλος (Στάθης, Γρηγόριος: 59).

Η μορφολογική δομή των δεινών θέσεων χαρακτηρίζεται από τη σύνδεση δυο-τριών ή και έξι-επτά απλών θέσεων. Τα βασικά χαρακτηριστικά (Στάθης, Γρηγόριος: 55) τους είναι:

- α) τα μεγάλα υπερβατά διαστήματα (τριφωνίες-επταφωνίες)
- β) τα χειρονομικά σημάδια
- γ) οι αλλαγές από το διατονικό στο χρωματικό γένος και αντίστροφα
- δ) ο τονισμός μιας λέξης ή φράσης του ποιητικού κειμένου

ΕΙΔΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΑ ΤΡΟΠΑΡΙΑ

Οι εξηγήσεις του Χίου και του Χουρμούζιου παρουσιάζουν γενικότερα πολλές ομοιότητες με ουσιαστική διάφορα τη γραφή, ο Χίος χρησιμοποιεί τη μεσοβυζαντινή ενώ ο Χουρμούζιος τη νεοβυζαντινή γραφή. Υπάρχουν βέβαια περιπτώσεις όπου ο Χουρμούζιος παρουσιάζει ιδιαίτερα αναλυτικές εξηγήσεις σε σχέση με τον Χίο, ο οποίος απλά επαναλαμβάνει το μέλος του Παλαιού Αναστασιματαρίου. Αυτό πιθανότατα συμβαίνει γιατί ο Χίος ίσως να μην θεωρούσε απαραίτητο την εξήγηση κάποιων δεινών θέσεων λόγω της συχνότητας εμφάνισής τους.

¹⁰ βλ. θεωρητικά εγχειρίδια Ψευδο – Δαμασκηνού, Γαβριήλ Ιερομονάχου και Μανουήλ Χρυσάφη. Wolfram, G & Hannick, Chr, (1997) *Die Erotapokriseis des Pseudo- Damaskenos zum Kirchengesang*, Wien: MMB, Hannick, Chr & Wolfram, G (1985), *Gabriel Hieromonachos Abhandlung über den Kirchengesang*, Wien:MMB και Conomos, D.E., (1985), *The Treatise of Manuel Chrysaphes, the Lampadarios: on the Theory of the Art of Chanting and on Certain Erroneous Views That Some Hold About it (Mount Athos, Iviron Monastery MS 1120 [July, 1458])*, *Corpus Scriptorum de re musica*, Band II, Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, Kommission für Byzantinistik

Αυτό που αξίζει να σημειωθεί είναι ότι τα τροπάρια ΤΟΝ ΖΩΟΠΟΙΟΝ ΣΟΥ ΣΤΑΥΡΟΝ (Τέταρτος ήχος), ΔΕΥΤΕ ΑΓΑΛΛΙΑΣΩΜΕΘΑ (Βαρύς ήχος) και ΕΣΠΕΡΙΝΟΝ ΥΜΝΟΝ (πλάγιος του Τετάρτου ήχος), έχουν εξηγηθεί ολόκληρα από τον Χίο, αυτό ίσως σημαίνει ότι ολόκληρα τα τροπάρια αποτελούν δεινές θέσεις.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στον πίνακα 3 παρουσιάζονται οι δεσπόζοντες και καταληκτήριοι φθόγγοι όλων των χειρογράφων συγκεντρωτικά. Οι φθόγγοι αυτοί αποτελούν το σημαντικότερο ίσως χαρακτηριστικό των ήχων. Γίνεται διαχωρισμός σε περιόδους, οι οποίες αντιστοιχούν στην εξέλιξη του στιχηρικού μέλους από υφολογικής άποψης. Η πρώτη περίοδος είναι το Παλαιό στιχηράριο, που διαχωρίζεται στο Κλασικό ή Παλαιόν, στο Νέο Καλλωπισμό (Χρυσάφης ο Νέος και Γερμανός Νέων Πατρών) και το Δοξαστάριο του Ιακώβου Πρωτοψάλτου¹¹. Τα μέλη αυτής της περιόδου είναι μόνο αργοσύντομα. Η δεύτερη περίοδος είναι το Νέο στιχηράριο (Αναστασιματάριο Πέτρου Πελοποννησίου και η επεξεργασία του από τον Ιωάννη Πρωτοψάλτη), το οποίο περιέχει αργά (αργοσύντομα) και σύντομα μέλη (Αλεξάνδρου, Μαρία 2005-2006: 25. Όλα τα προαναφερθέντα είδη του στιχηρικού μέλους βρέθηκαν σε ΜΒ και ΝΒ γραφή¹², με μοναδική εξαίρεση το σύντομο μέλος του Νέου στιχηραρίου, το οποίο εντοπίστηκε μόνο σε ΝΒ γραφή.

Στον πίνακα αυτό δεν συμπεριλαμβάνονται το Αναστασιματάριο του 15^{ου} αιώνας και οι κώδικες Μ. Π. Τ. 758 και 808, που αποτελούν τις εξηγήσεις του Παλαιού Στιχηραρίου και του Αναστασιματαρίου του Χρυσάφου του Νέου αντίστοιχα.

Οι φθόγγοι που βρίσκονται σε παρένθεση (δεσπόζοντες) συναντώνται πολύ λιγότερο σε σχέση με τους υπόλοιπους. Στα χειρόγραφα του Παλαιού στιχηραρίου της ΜΒ γραφής (Βατοπεδίου 1491 και Ambrosianus A sup. 139), καθώς και στο αργοσύντομο μέλος της ΝΒ γραφής (Πέτρου Πελοποννησίου και η επεξεργασία του Ιωάννη Πρωτοψάλτη), υπάρχουν φορές που δεν συμπίπτουν οι δεσπόζοντες και καταληκτήριοι φθόγγοι τους και στον πίνακα αυτό παρουσιάζεται με διαζευκτικές γραμμές.

Στον πίνακα 3 παρατηρείται λοιπόν ότι το βυζαντινό μέλος δεν έχει μεταβληθεί σημαντικά με το πέρασμα του χρόνου.

Ο J. Raasted στη μελέτη του για την αναθεώρηση του Στιχηραρίου από τον Ι. Κουκουζέλη χωρίζει σε δύο ομάδες κώδικες του 14^{ου} αιώνα και προσπαθεί να προσδιορίσει πια ομάδα αντιπροσωπεύει την αναθεώρηση αυτή και πια είναι μεταγενέστερη (Jorgen, Raasted 1995: 262). Οι κώδικες αυτοί είναι:

A) Ambrosianus A sup. 139, E.B.E. 888 και το Σινά 1230

B) Διονυσίου 386, Βατοπεδίου 1493, E.B.E. 883, 884 και ο κώδικας Neglectus

Από αυτούς μελετήθηκαν οι κώδικες Ambrosianus A 139 sup., E.B.E. 888, από την ομάδα Α και οι Βατοπεδίου 1493, E.B.E. 883 και E.B.E. 884, από την ομάδα Β. Παρατηρήθηκε ότι μόνο ο Ambrosianus A 139 sup. και ο Βατοπεδίου 1493 περιέχουν τα συγκεκριμένα τροπάρια που αφορούν την παρούσα εργασία. Οι κώδικες αυτοί παρουσιάζουν μεγάλες ομοιότητες αλλά και κάποιες μικρές διαφορές. Το γεγονός αυτό εξηγεί ίσως και την τοποθέτησή τους σε διαφορετικές ομάδες από τον Raasted.

Από τη συγκριτική μελέτη των αναστάσιμων στιχηρών παρατηρείται ότι ο κώδικας Βατοπεδίου 1491 του 13^{ου} αιώνα, που αντιπροσωπεύει την παράδοση του Παλαιού Στιχηραρίου και οι κώδικες Ambrosianus A sup. 139 και Βατοπεδίου 1493, οι οποίοι αντιπροσωπεύουν την αναθεώρηση του Στιχηραρίου από τον Κουκουζέλη δεν έχουν άμεση σχέση. Η ομοιότητες που παρατηρούνται είναι συνήθως στην αρχή και στο τέλος κάθε τροπαρίου, κάτι όμως που δεν συμβαίνει πάντα. Επίσης επιβεβαιώνεται η άποψη του Ο. Strunk για τη στιλιστική τάση του Κουκουζέλη να χρησιμοποιεί υψηλότερη έκταση για το μέλος, σε σχέση με το παλαιότερο ρεπερτόριο¹³.

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζει η σύγκριση των παραπάνω χειρογράφων με το Αναστασιματάριο του Χρυσάφου του Νέου (Δ.Β.Ρ. 1). Παρατηρείται ότι ο κώδικας Δ.Β.Ρ. 1 (18^{ος} αιώνας) παρουσιάζει ομοιότητες και μάλιστα μεγάλες μόνο με τον κώδικα Βατοπεδίου 1491 (13^{ος} αιώνας). Οι όποιες ομοιότητες με τους κώδικες Ambrosianus A 139 sup. και Βατοπεδίου 1493, προκύπτουν από τις ομοιότητές τους με τον Βατοπεδίου 1491. Το ερώτημα λοιπόν που προκύπτει είναι για ποιο λόγο ο Χρυσάφης ο Νέος δεν έλαβε υπόψη του την αναθεώρηση του Κουκουζέλη.

¹¹ Στην παρούσα μελέτη συμπεριλαμβάνονται μόνο το Παλαιόν στιχηράριο και το στιχηράριο του Νέου Καλλωπισμού.

¹² ΜΒ= μεσοβυζαντινή και ΝΒ= νεοβυζαντινή

¹³ «When Strunk investigate the “marginal” repertory, he observed a stylistic tendency: the Koukouzelian readings often used a higher register than the older tradition.» (Raasted, Jorgen 1995: 275) Ο J. Raasted συμφωνεί με την άποψη του Strunk και παραθέτει με τη σειρά του επιμέρους παρατηρήσεις.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1. Αλεξάνδρου, Μ (2005 – 2006). Σημειώσεις για το μάθημα: *Μορφολογία και ανάλυση της Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Μουσικής V Θεωρητικά*. Θεσσαλονίκη.
2. Αλυγιζάκης, Αντ. (1985). *Η Οκταηχία στην ελληνική λειτουργική υμνογραφία*, Θεσσαλονίκη: Π. Πουρνάρα.
3. Husmann, H (1980). λήμμα «Oktoechos», *The New GROVE Dictionary of Music and Musicians* 524 – 525.
4. Raasted, J (1995). Koukouzeles' Revision of the Sticheration and Sinai 1230, *Spolia Berolinesia: Berliner Beitrage zur Medievistik*, B. 7 267.
5. Στάθης, Γρ (1982). Δεινές θέσεις και εξήγησις, *Θεολογία* ΜΓ/3, 50.
6. Tillyard, H.J.W. (1949). *The hymns of the Octoechos*, partII, Copenhagen: MMB.

ΠΙΝΑΚΕΣ

ΔΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΜΕΤΡΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ					ΤΡΟΠΙΚΗ ΚΑΙ ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ (1)			
ΠΕΡΙΟΔΟΙ	ΣΤΙΧΟΙ	ΗΜΙΣΤΙΧΙΑ	ΚΕΙΜΕΝΟ	ΑΡ. ΣΥΛΛΑΒΩΝ	Βατοπεδίου 1491 φ. 342			
					ΗΧΟΣ	ΚΑΤΑΛΗΞΕΙΣ		ΘΕΣΕΙΣ/ ΓΡΑΜΜΕΣ
						ΜΑΡΤΥΡΙΑ /ΦΘΟΓΓΟΣ		
						ΑΡΚΤΙΚΗ		
						ΜΕΣΑΙΑ		
I	A	1	ΤΑΣ ΕΣΠΕΡΙΝΑΣ ΗΜΩΝ ΕΥΧΑΣ,	9	A	ΚΕ	εντελής	a
		2	ΠΡΟΣΔΕΞΑΙ ΑΓΙΕ ΚΥΡΙΕ,	9		ΠΑ	εντελής	b ₁ , a ₁ , b ₂
	B	3	ΚΑΙ ΠΑΡΑΣΧΟΥ ΗΜΙΝ,	6		ΚΕ	εντελής	c
		4	ΑΦΕΣΙΝ ΑΜΑΡΤΙΩΝ,	7		ΚΕ ^{ΔΙΚΕ}	ατελής	-
II	Γ	5	ΟΤΙ ΜΟΝΟΣ ΕΙ Ο ΔΕΙΞΑΣ,	8		ΚΕ	εντελής	c' (a' ₁)
		6	ΕΝ ΚΟΣΜΩ ΤΗΝ ΑΝΑΣΤΑΣΙΝ.	8		ΚΕ	τελική	d, b'

ΠΙΝΑΚΑΣ 1: Ενδεικτικός πίνακας Δομικής – Μετρικής και Συντακτικής Ανάλυσης I (παράδειγμα Α΄ ήχου)

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ II Α΄ ΉΧΟΣ: ΤΑΣ ΕΣΠΕΡΙΝΑΣ ΗΜΩΝ ΕΥΧΑΣ				
ΣΥΜΒΟΛΟ		ΕΝΑΡΚΤΗΡΙΟΣ ΦΘΟΓΓΟΣ	ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΗ ΘΕΣΗΣ Ή ΓΡΑΜ- ΜΗΣ	ΗΜΙΣΤΙΧΙΟ
a	a ₁	ΚΕ	μεσαία	1°
	a' ₁	ΚΕ	καταληκτήρια	5°
	a'' ₁	ΚΕ	μεσαία	2°
	a ₂	ΔΙ	καταληκτήρια	1°
b	b ₁	ΠΑ΄	αρχική	2°
	b' ₁	ΝΗ	μεσαία	1°
	b ₂	ΒΟΥ	καταληκτήρια	2°
	b' ₂	ΖΩ΄	καταληκτήρια	6°
c		ΒΟΥ	γραμμή	3°
c'		ΒΟΥ	γραμμή	5°
d		ΝΗ΄	αρχική	6°
e		ΚΕ	καταληκτήρια	1°
e'		ΚΕ	αρχική	2°
e''		ΚΕ	μεσαία	5°
f	f ₁	ΚΕ	μεσαία	1°
f'		ΚΕ	μεσαία	1°
	f'' ₁	ΔΙ	μεσαία	3°, 5°
	f''' ₁	ΚΕ	μεσαία	3°
	f ₂	ΝΗ	καταληκτήρια	1°
	f'' ₂	ΓΑ	καταληκτήρια	2°, 5°

ΠΙΝΑΚΑΣ 2: Ενδεικτικός πίνακας Συντακτικής ανάλυσης II (παράδειγμα Α΄ ήχου)

ΗΧΟΙ	ΠΑΛΑΙΟΝ ΣΕ ΜΒ ΓΡΑΦΗ		ΝΕΟΣ ΚΑΛΛΩΠΙΣΜΟΣ ΣΕ ΜΒ ΓΡΑΦΗ		ΝΕΟΝ					
					ΑΡΓΟΣΥΝΤΟΜΟ ΣΕ ΜΒ ΓΡΑΦΗ		ΑΡΓΟΣΥΝΤΟΜΟ ΣΕ ΝΒ ΓΡΑΦΗ		ΣΥΝΤΟΜΟ ΣΕ ΝΒ ΓΡΑΦΗ	
	Δ	Κ	Δ	Κ	Δ	Κ	Δ	Κ	Δ	Κ
Α'	ΠΑ, ΚΕ	ΚΕ	ΠΑ, ΚΕ	ΚΕ	ΚΕ, ΝΗ΄	ΚΕ	ΠΑ, ΓΑ	ΠΑ	ΠΑ, ΔΙ	ΠΑ
Β'	ΔΙ, ΖΩ΄, (ΚΕ)	ΖΩ΄	ΔΙ, ΖΩ΄, (ΚΕ, ΒΟΥ)	ΖΩ΄	ΔΙ, ΖΩ΄, (ΚΕ)	ΖΩ΄	ΒΟΥ, ΔΙ	ΔΙ	ΠΑ, ΔΙ	ΠΑ
Γ'	ΠΑ΄, (ΚΕ // ΝΗ΄)	ΝΗ΄	ΓΑ, ΚΕ, ΠΑ΄	ΝΗ΄	ΚΕ, ΠΑ΄, ΒΟΥ΄	ΝΗ΄	ΝΗ, ΠΑ, ΚΕ	ΓΑ	ΠΑ, ΚΕ	ΠΑ
Δ΄	ΠΑ΄, ΒΟΥ΄	ΠΑ΄	ΠΑ΄, ΒΟΥ΄, ΔΙ΄	ΠΑ΄	ΠΑ΄, ΔΙ΄, ΒΟΥ΄	ΠΑ΄	ΠΑ, ΔΙ	ΠΑ // ΒΟΥ	ΠΑ, ΔΙ	ΒΟΥ
ΠΛ. Α'	ΚΕ, (ΠΑ)	ΔΙ	ΠΑ, ΚΕ	ΔΙ	ΠΑ, ΚΕ	ΔΙ	ΚΕ, ΠΑ΄, (ΒΟΥ, ΔΙ , ΝΗ΄)	ΔΙ	ΚΕ, (ΖΩ΄)	ΚΕ
ΠΛ. Β'	ΚΕ, ΔΙ	ΒΟΥ	ΒΟΥ, ΔΙ , ΚΕ	ΒΟΥ	ΒΟΥ, ΚΕ, ΖΩ΄	ΒΟΥ	ΠΑ, ΔΙ	ΠΑ	ΒΟΥ, ΔΙ	ΒΟΥ
ΒΑΡΥΣ	ΠΑ, ΓΑ // ΚΕ, ΝΗ΄	ΓΑ // ΔΙ	ΠΑ, ΓΑ	ΓΑ	ΠΑ, ΓΑ	ΓΑ	ΠΑ, ΓΑ	ΓΑ	ΓΑ, ΔΙ	ΓΑ
ΠΛ. Δ'	ΖΩ΄, ΔΙ, (ΚΕ)	ΔΙ	ΔΙ, ΖΩ΄, ΠΑ΄	ΖΩ΄	ΠΑ, ΖΩ΄, ΠΑ΄	ΔΙ	ΝΗ, ΒΟΥ, ΔΙ	ΝΗ	ΝΗ, ΒΟΥ , ΔΙ	ΝΗ

ΠΙΝΑΚΑΣ 3: Συγκεντρωτικός πίνακας δεσποζόντων και καταληκτῆριων φθόγγων. (Δ= Δεσπόζοντες, Κ= Καταληκτῆριοι)